Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірник наукових статей

Одеса
2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічний наук, доцент – відповідальний редактор.
Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.
Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.
Яремчук Н. В., кандидат філологічний наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

Література

1. Антонич Б.-І. Поезії. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 380 с.
2. Гажева І. Міфопоетична символіка дерев в ліриці Б.-І. Антонича. *Молодь і ринок*. 2018. № 5. С. 99 –106.
3. Ільницький М. Богдан-Ігор Антонич : нарис життя і творчості. Київ : Рад. письменник, 1991. 207 с.
4. Новикова М. Міфосвіт Антонича. *Сучасність*. 2015. № 9. С.83–93.

Світлана СКАЧКО,
магістрантка 2 р.н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

СПЕЦИФІКА ЖАНРУ ХИМЕРНОГО РОМАНУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ В. ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ»)

Постановка проблеми. Химерна проза займає важливе місце в історії української літератури. Поява її призвела до значних обговорень та дискусій серед дослідників стосовно особливостей стилю зазначеного жанру, а також причин його виникнення [3, с. 94]. Трактування химерного роману є неоднозначним серед літературознавців. Головним чином химерній прозі притаманні такі риси: «відсутність основного сюжету, насичення твору гумористичними прийомами, наявність фантастичних рис, широке використання фольклорних жанрів і структурних елементів міфопоетики» [4, с. 168].

До жанру химерної прози зверталися такі письменники, як Г. Квітка-Основ'яненко, І. Котляревський, М. Коцюбинський, П. Загребельний, Леся Українка, В. Земляк тощо. У творі з такою жанровою специфікою простежується поєднання художньої літератури із фольклором, модифікація

жанрів і стилів, а також пристосування їх до вимог сучасного суспільства [4, с. 168].

Найкращими прикладами зазначеного жанру є романи О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця», В. Яворівського «Огляньсь з осені», П. Загребельного «Левине серце», дилогія В. Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені Млини». Крім вказаних романів прикладами химерної прози є твори В. Шевчука «Дім на горі» та «На полі смиренному», а також Є. Гуцала «Позичений чоловік...» [8, с. 3]. Серед перелічених творів найяскравішим є роман В. Земляк «Лебедина зграя».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження жанрово-стильових особливостей, що обумовлюють художню своєрідність нового роману, є важливим аспектом аналізу української химерної прози. Зазначену проблему вивчали: О. Бабишкін, А. Берегуляк, Л. Боярська, І. Дзюба, В. Дончик, А. Горнятко-Шумилович, М. Ільницький, Г. Клочек, А. Кравченко, П. Майдаченко, Н. Мелешенко, Г. Насмінчук, А. Погрібний, Г. Сивокінь, М. Стрельбицький тощо [4, с. 168].

Мета статті – проаналізувати специфіку жанру химерного роману на матеріалі твору В. Земляка «Лебедина зграя».

Виклад основного матеріалу. Перш ніж почати досліджувати жанрову специфіку химерної прози, доцільно спершу проаналізувати поняття «химерність». У словнику української мови лексема «химерний» окреслюється як такий, «який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький» [7, с. 58]; «витівник» – «людина, схильна до витівок; вигадник» [7, с. 59]. У «Літературознавчому словнику-довіднику» самого поняття химерної прози не має, через це химерний роман аналізують з точки зору готичного роману, де вказано, що він є його варіативною формою, яка відновилася в українській літературі ХХ століття. Це роман із «химерами», «чортівнею», «козацькими пригодами» [6, с. 595].

«Химерна проза – це явище, що виникло суто на українському ґрунті в період 60 – 80-х років ХХ століття» [8, с. 6]. Умовами виникнення зазначеної стильової течії було декілька факторів. По-перше, це вплив технологічних, економічних та соціальних чинників, які мали місце в другій половині ХХ століття. По-друге, формування вказаного жанру спричинили побудова «соціалістичного реалізму та жорсткої цензури» [8, с. 6].

Ознаками химерної прози є:

- гумор та його різновиди;
- умовність;
- переплетення реального та ірреального;
- хронологічна непослідовність;
- філософська спрямованість;
- наявність міфічних і химерних персонажей;
- зміна тональностей;
- переплетення сучасного з минулим;
- інтелектуалізм творів тощо [3, с. 95].

Химерна проза стала для багатьох тогочасних письменників чимось новим, досі невідомим, адже на той час їм дозволялося творити лише в одному напрямку, який погоджувався із владою. Через це все більше і більше з них почали використовувати у творах химерні прийоми. Вони зображували реальний світ, як того і вимагав соціалістичний режим, проте поєднували його із вигаданим світом. Допомогою в цьому було використання міфологічних та фантастичних елементів [8, с. 3]. Тому зазначеному роману притаманні певні жанрово-стильові особливості, розмаїття «засобів і прийомів художньої умовності» [4, с. 169].

Роман В. Земляка «Лебедина зграя» є яскравим прикладом «химерної прози». У творі письменник вдало використовує гротеск. Прикладом є епізод під час бунту, у якому зображено прагнення стратити навіть цапа: «Коли Джура зав'язував очі Фабіянові, трагічну тишу ставу похитнув чийсь

безжурний сміх. До цього спричинився цап, що залишив поміст і підійшов до хреста, якого йому страшенно кортіло спробувати язиком. Все ж він не зробив цього, лише став поруч із Фабіяном, але припустився при цьому одної жахливої безтактності: він став задом до стрільців, і гадки не маючи, як зневажив цим їхній бойовий дух. Уся серйозність ситуації зникла одразу, одні реготали із цапиної витівки, інші ж – віддаючи належне його хоробрості. Джура знову опинився перед дилемою: зав'язувати цапові очі чи не робити цього, – він рішуче не годився на ватажка. Навіть у порівнянні з цапом вигляд мав жалюгідний» [2, с. 220-221]. У цьому епізоді ситуація доходить до абсурдного. Люди настільки втратили здоровий глузд, що не тільки пішли один проти одного, товариш на товариша, брат на брата (як це видно на прикладі братів Соколюків, де Данько був готовий розстріляти Лук'яна), а й готові принести у жертву заради своїх ідеалів навіть невину тварину. Тут письменник трагічну сцену розбавляє комічним втручанням цапа Фабіана та доповнює це фразою філософа: «Не подумайте поховати мене разом із цапом на скотомогильнику» [2, с. 221].

Як і всім химерним творам, роману «Лебедина зграя» притаманна іронія. Вона чітко висвітлена в описі плану філософа розбагатіти на купівлі цапа. Сюди входять і причини, які призвели його до цього рішення. Через образ Фабіана В. Земляк вказує на шаблонність масової свідомості. Також тут він вказує на неготовність селян «вийти за усталені схеми в сприйнятті дійсності» [1, с. 102] та побачити у вчинку філософа непогану ідею: «ніхто не хотів розуміти, що до того чудернацького кроку могла спричинитися не вбогість думки, а безпросвітна нужденність філософа й палке бажання вибратись із неї будь-якою ціною» [2, с. 61].

Досліджуючи аналізований роман, помітним є те, що автор використовує іронію вже з перших рядків твору, де митець називає українське село «Вавилоном». Предметом іронізування письменника стає концепція села. Він зображує його високодуховним, незнищеним,

господарським: «наш старенький, многогрішний, та в чомусь, проте, і немеркнучий Вавилон» [2, с. 4]. Іронічним є не тільки те, що автор назвав українське село біблійною назвою, а й те, що він поступово знаходить та показує все нові та нові підтвердження свого вибору, «підштовхуючи до інтерпретації традиційного образу через нетиповий старозаповітний код» [2, с. 4].

Ще одним прикладом іронії у романі є зображення глибини філософської натури чоловіка. Цей авторський задум не підтверджується жодним його вчинком, який призвів би до реальних результатів: «трунарем стає через безвихідь; випадково багатіє, бо Явтушок лишає йому у спадок хату, вирушаючи в Зелені Млини; стає заступником Рубана тільки через те, що відрекомендований Теслею як спокійна, врівноважена, добра й сердечна людина, а не тому, що «знався на землі» тощо [1, с. 102].

Іронічно зображує письменник два атрибути обраності філософа, а саме золоті окуляри і цапа. Їхня роль однаково значуща: «Без них (мається на увазі, без окулярів) він був нічим на помості, а з ними одразу відчув себе філософом, володарем цієї розбурханої юрби, яка притихла й остаточно була скорена» [2, с. 217]; «Фабіян вважав, що присутність цапа діятиме на юрбу стримуюче, вже у самій його поставі є щось таке, що ушляхетнює» [2, с. 173].

Роман письменника багатий на поєднання «реального» та «ірреального». Ірреальність у творі В. Земляка зображується через психологічний стан героїв. Це яскраво видно в експозиції твору – в епізоді з привидами денікінців. Вавилонський поет Володя Яворський, який за своєю природою є досить романтичним, тому він без зайвих сумнівів повірив в існування «духів»: «він уперше повірив в існування духів, проти яких шабля – ніщо, й дременув із поля бою на такому алюрі, що промчав комунівські ворота і зупинився аж у ставу, в заїзді» [2, с. 30]. Проте ця «ірреальність» набуває рис «реальності» при «входженні» в нього практичної Мальви

Кожушної, котра відразу виявляє розумне трактування дивовижному – «витівки вавилонських парубків, та й тільки» [2, с. 35].

В. Земляк у творі вдало використовує елементи міфологізму. В його дилогії прості люди «стають носіями народних цінностей і традицій, духовними ідеалами Вавилона» [5, с. 70]. Крім цього, письменник використав «образи-метафори народнопоетичної традиції», при цьому вдало стер межу між правдою та вигадкою [4, с. 170,]. Багатий він і на гротеск, філософські роздуми, різноманітні алегорії, різні форми психологічного аналізу тощо. Це все простежується і в аналізованому романі. Так, наприклад, оповідач у кульмінації твору висловлює філософську думку стововно подій, які відбулися у Вавилоні: «Земле! Ти народжуєш нас неначе для того, щоб ми звіряли тобі своє горде серце. Ми нікуди не можемо подітися від тебе, як од власної долі, і хоч куди б заносили нас урагани часу, але як тільки вони вщухають і починають ледь виднітися твої обрії, то ми знову прагнемо до тих місць, де вперше побачили тебе з колискової висі, наче перекинуту горілиць, потім з отих віконець маленьких у чотири шибки – прагнемо на ті споришеві подвір'я, де ми вперше ступили на тебе босоніж, звідали твоє тепло й зачули в жилах своїх твою незміряну силу. Тож лишень тобі дано повертати лебедині зграї з далеких світів – хто не чув, як стривожено вони ячать, шукаючи тебе в чорних туманах, хто не бачив, як їхні безстрашні ватажки розбиваються вночі об незнані скелі, аби інші жили й могли долетіти до тебе, той ніколи до кінця не збагне, що в людях живуть ті самі закони Землі обітованої. Для одних вони стають непереборними лише за тридцять п'ять мільйонів кілометрів від рідної землі, а для інших, що обертаються по менших орбітах, достатньо і тридцяти п'яти…» [2, с. 280]. Цим епізодом автор підтверджує свою думку стосовно процесу колективізації. Здавалося б письменник мав би подати цей процес у позитивному вигляді, проте вирішив зобразити правду такою, якою вона є насправді. Він дає надію, що якими б тяжкими не були часи, все минає, а народ залишається на своїй землі, якби

тяжко не було, а життя продовжується. Одна влада змінює іншу, з'являються нові політичні думки, постійною залишається лише земля, де ми живемо.

В. Земляк відтворює більшість подій твору у селі Вавилон, однак насправді села з такою назвою не існує. Автор створює вигадану реальність на основі реальних подій того часу (створення комун в українських селах на початку ХХ ст.) та висміює комуністичну владу через певних персонажів. Одним із таких героїв є Максим Тесля, який засліплений соціалістичними ідеями та не усвідомлює справжню реальність у погоні за своїми ідеалами. Ці ідеї так засліпили йому очі, що він навіть у рідному батькові бачив перешкоду в їхньому розвитку: «У Теслі прикрість. Він переконав цілий район піти в колгосп, а сам виявився сином одноосібника» [2, с. 264]. Дуже прикрим є й те, що чоловік зраджує свого батька на «пару воликів» через свої «ідеалістичні» погляди: «Тесля визнав, що класова боротьба не знає компромісів, навіть коли йдеться про рідного батька. Отож і їде рятувати не так батька, як лебединських воликів…» [2, с. 265].

У романі В. Земляка гротеску притаманні контрасти: поєднання комічного з трагічним та реального з фантастичним. Окрім цього, чітко прослідковується об'єднання високого й низького, героїчного й буденного, що вносить певний драматизм у суспільне життя вавилонян.

Висновки. Химерна проза в українській літературі – подія естетично непроста. Для неї не притаманні виразні жанрові види. Тому є змога говорити про філософський, експериментальний, інтелектуальний, фантастичний роман. Не існує одностайного міркування й стосовно художньої манери стилю письменника. Серед розмаїття різних творів один і той самий може мати у своєму складі такі формулювання: біографічний, психологічний, притчевий, лірико-філософський із елементами міфологізації тощо.

Роман В. Земляка «Лебедина зграя» можна віднести до найяскравіших зразків химерної прози. У ньому письменник використав образи-метафори

народнопоетичної традиції, а межа між істиною та видумкою – непомітна. Твір започаткував появу більшої кількості романів філософського та «міфологічного» плану.

Література

1. Журавська О. В. Дихотомія «Реального» й «Ірреального» хронотопу як категоріальна жанрова ознака українського химерного роману 2-ї половини ХХ ст.: дисертація. Київ, 2018. 218 с.

2. Земляк В.С. Лебедина зграя. Зелені Млини. Київ : Рад. письменник, 1977. 624 с.

3. Кобилко Н. А. Сучасна українська химерна проза та жанрові різновиди «Темної літератури». *Проблеми гуманітарних наук*: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Харків. 2021. Вип. 47. С. 93–98.

4. Кобилко Н. А. Химерна проза в українській літературі як сфера актуалізації міфопоетичного: Вид-во УжНУ «Говерла». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Харків. 2018. Вип. 23. С. 168-171.

5. Кобилко Н. А. Химерність образів цапа Фабіяна і Фабіяна-філософа в дилогії В. Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені млини». *Українські студії в європейському контексті*. Харків. 2022. Вип. 5. С. 70-75.

6. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка]. Київ : Академія, 2007. 752 с.

7. Словник української мови : в 11 тт. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 11. 500 с.

8. Юрик В. О. Елементи фантастики та соціалістичного реалізму в жанрі химерного роману: автореф. м-ра філ. наук: 16.01. Чорномор. нац. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв, 2020. 14 с.

Тетяна ТОПАЩЕНКО,
магістранта 1 р.н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського